

Stanisław D u b i e l, *Uprawnienia majątkowe Kościoła Katolickiego w Polsce w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku, Konkordatu z 1993 roku i ustaw synodalnych*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2007, ss. 302.

Na rynku wydawniczym ukazała się warta zainteresowania publikacja dotycząca sytuacji materialnej Kościoła w Polsce. Oceniając jej wartość pod względem naukowym, należy zwrócić uwagę na następujące elementy: 1) wybór problematyki badawczej, 2) struktura i metoda rozprawy; 3) wnioski.

1. Na uznanie zasługuje przede wszystkim trafność wyboru tematu rozprawy. Przemawiają za tym następujące racje.

a) Regulacje prawne sytuacji majątkowej Kościoła należą do stosunkowo trudnej kategorii „spraw mieszanych”, będących jednocześnie przedmiotem zainteresowania władz kościelnych i państwowych. Kościołowi do realizacji swej misji duchowej niezbędne są bowiem dobra materialne, zwane „dobra doczesnymi Kościoła”, które z natury podlegają również regulacjom państwowym. Przy tym należy zauważyć, iż uzasadnienia roszczeń Kościoła do dóbr doczesnych w ciągu wieków podlegały zmianom, idącym w ślad za zmianami ideologicznymi po stronie państw. Podczas gdy w przeszłości Kościół w relacjach z państwami wyznaniowymi odwoływał się wyłącznie do przesłanek teologicznych, to współcześnie w relacjach z państwami świeckimi, które nie respektują przesłanek teologicznych, odwołuje się do powszechnie uznawanej zasady poszanowania prawa do wolności religijnej, mającej swoje źródło w przyrodzonej godności osoby ludzkiej. Taka zmiana w stanowisku Kościoła w płaszczyźnie doktrynalnej nastąpiła na Soborze Watykańskim II, a w płaszczyźnie prawnej – w aktach normatywnych o zasięgu uniwersalnym, jakimi są: Kodeks Prawa Kanonicznego (księga V), konkordaty i akty normatywne prawa partykularnego Kościołów lokalnych.

b) Zmiany w sytuacji majątkowej Kościoła w Polsce, jakie nastąpiły w następstwie transformacji ustrojowych – zainicjowanych w 1989 r. – znalazły swój wyraz w aktach normatywnych stanowionych przez organy władzy państwowej jednostronnie bądź w formie dwustronnych porozumień z organami władz kościelnych, z których najdoskonalszą formą jest Konkordat z 1993 r.

c) W polskiej literaturze prawniczej dotychczas nie było opracowania całości zarysowanej wyżej problematyki. Jakkolwiek były podejmowane badania i publikacje z tej dziedziny, to dotyczyły one tylko jej fragmentów. Dlatego na uznanie zasługuje

fakt ujęcia tej skomplikowanej problematyki w formie rozprawy habilitacyjnej, napisanej na podstawie samodzielnych badań naukowych. Definitywnie o wartościach wyników tych badań będzie można wypowiedzieć się po przeanalizowaniu jej zawartości pod względem merytorycznym i metodologicznym.

2. Recenzowana rozprawa obejmuje następujące elementy: a) wykaz skrótów (s. 9-10); b) wstęp (s. 11-14); c) trzy rozdziały zasadniczej treści (s. 15-271); d) zakończenie (s. 273-279); e) bibliografia (s. 281-300); f) streszczenie w języku angielskim (s. 301-302).

We **Wstępie** Autor określił przedmiot i cel podjętych prac badawczych. Przede wszystkim stwierdził, iż celem tej rozprawy jest ustalenie uprawnień majątkowych Kościoła katolickiego w Polsce w świetle obowiązujących norm prawnych, zawartych w trzech kategoriach źródeł prawa: w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. – jako akcie normatywnym Kościoła powszechnego; w Konkordacie polskim z 1993 r., czyli dwustronnej umowie międzynarodowej pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską; w aktach normatywnych polskiego prawa kanonicznego partykularnego, stanowionych przez biskupów diecezjalnych przeważnie na synodach, oraz ustalenie istniejących między nimi relacji. Przy tym autor wskazuje na specyficzne metody regulacji sytuacji ekonomicznej Kościoła, a mianowicie: na kanonizację przepisów prawa cywilnego tego państwa, na którego terytorium Kościół pełni swoją misję, oraz na recepcję przez biskupów diecezjalnych w Polsce prawa kanonicznego powszechnego w statutach synodalnych.

W tej części pracy autor scharakteryzował także źródła prawa dotyczące tematu pracy oraz metodę, jaką się posłużył w swoim opracowaniu – to metoda dogmatyczno-prawna, a pomocniczo także teologiczno- i historyczno-prawna. Następnie – na podstawie kryteriów merytorycznych – podzielił swoją pracę na trzy rozdziały i wskazał pytania, na jakie zamierza znaleźć odpowiedzi w wyniku przeprowadzonych badań.

Rozdział pierwszy – „Prawa Kościoła katolickiego do posiadania dóbr materialnych, wynikające z prawa powszechnego” (s. 15-94). Przystępując do oceny tego rozdziału krytycznie, należy zauważyć brak adekwatności między jego tytułem a zawartością dotyczącą nie tylko prawa Kościoła do posiadania dóbr materialnych, ale również prawa do nabywania, zbywania i zarządzania nimi, zawierania umów, przyjmowania pobożnych zapisów. Należało więc ten rozdział zatytułować ogólnie: „Prawa majątkowe Kościoła”. Następnie dla ścisłości należało wyjaśnić, iż wyraz „prawo” jest używany w podwójnym znaczeniu, a mianowicie: raz w znaczeniu podmiotowym, czyli „uprawnienia Kościoła” jako określonej instytucji społecznej, a raz – w znaczeniu przedmiotowym, czyli obiektywnej normy, będącej podstawą uprawnień, których podmiotami mogą być osoby fizyczne i osoby prawne. Podstawą uprawnień majątkowych Kościoła mogą być normy należące do różnych systemów prawa, a więc nie tylko normy prawa kanonicznego, ale również normy krajowego prawa cywilnego i prawa międzynarodowego.

W rozdziale tym zostały omówione następujące zagadnienia:

a) Uprawnienia majątkowe Kościoła katolickiego wynikające z prawa człowieka do wolności religijnej, na uzasadnianie których autor trafnie odwołuje się do doktryny społecznej Kościoła katolickiego;

b) Gwarancje wolności religijnej, zawarte w umowach międzynarodowych o zasięgu uniwersalnym i europejskim. Z uznaniem trzeba stwierdzić, iż w tym aspekcie opisane zostały traktaty Unii Europejskiej i orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Należy przy tym zauważyć, iż omówione tu przesłanki dotyczą nie tylko uprawnień majątkowych Kościoła katolickiego, ale również innych związków wyznaniowych, przysługujące im na zasadzie równości;

c) Uprawnienia Kościoła katolickiego do dóbr doczesnych, zawarte w normach Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. W tym punkcie Autor omówił najpierw przebieg prac nad rewizją przepisów KPK z 1917 r. dotyczących dóbr doczesnych Kościoła (głównie na podstawie publikacji bpa prof. Walentego Wójcika, zwłaszcza jego Komentarza do Kodeksu Prawa Kanonicznego, t. 4, Lublin 1987), a następnie „podstawowe założenia” kościelnego prawa majątkowego. Należy zauważyć, że pod tym tytułem omówione zostały nie tylko „założenia”, ale również sposoby realizacji uprawnień majątkowych przez instytucje kościelne, a mianowicie: nabywanie dóbr doczesnych, zarządzanie nimi, zawieranie umów, przyjmowanie pobożnych zapisów, tworzenie pobożnych fundacji.

W rozdziale drugim autor przedstawił „Normy prawne dotyczące spraw majątkowych Kościoła katolickiego w Polsce w Konkordacie z 1993 r.” (s. 95-138), szczególnie zwracając uwagę na „pojęcie i naturę umów konkordatowych”. Należy jednak stwierdzić, iż autor podziela tu sprzeczne ze sobą opinie. Najpierw twierdzi on bowiem, że „w literaturze przyjął się pogląd”, iż termin „konkordat” oznacza „akt normatywny regulujący całość stosunków między państwem a Kościołem katolickim [...]” (s. 95), natomiast nieco dalej trafnie pisze, iż „konkordaty mogą być «całościowe» i «częściowe», czyli regulujące wybrane zagadnienia, np. sytuację majątkową Kościoła w danym kraju” (s. 97). W pkt. 2, zatytułowanym „Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z 1983 r.” trafnie wskazana jest ewolucja konkordatu, jaka nastąpiła po Soborze Watykańskim II, polegająca na przejściu od koncepcji konkordatów wertykalnych – których przedmiotem była „wymiana przywilejów” między najwyższym organem władzy kościelnej i najwyższym organem władzy państwowej – do koncepcji konkordatów horyzontalnych – opartych na gwarancjach poszanowania przez państwo wolności religijnej, wynikającej z przyrodzonej godności osoby ludzkiej. W pkt. 3 obszernie są omówione „normy konkordatu wpływające na sprawy majątkowe”. Do tej kategorii norm zaliczone zostały: ogólne zasady relacji między Państwem i Kościołem w Polsce (art. 25 Konstytucji RP i art. 1 Konkordatu polskiego) oraz normy szczegółowe. Jakkolwiek w tytule tego punktu wymieniona jest tylko jedna zasada poszanowania „niezależności i autonomii Kościoła”, to w tekście uwzględniona została także zasada współdziałania między państwem i Kościołem dla dobra wspólnego. W następnym punkcie, zatytułowanym „Uznanie osobowości prawnej Kościoła”, na kanwie art. 4 konkordatu autor poprawnie odróżnił problematykę uznania osobowości publiczno-prawnej Kościoła w Polsce – jako całości organizacyjnej – od uznania osobowości cywilnej jego poszczególnych jednostek organizacyjnych. Następnie ogólnie stwierdził, że państwo, uznając osobowość publiczno-prawną Kościoła i cywilno-prawną kościelnych osób prawych, „tym samym uznaje zdolność Kościoła do działań w dziedzinie majątkowej” (s. 109). W tym samym punkcie zostało omówionych wiele in-

nych zagadnień, a mianowicie: subwencje państwowe przeznaczone na potrzeby instytucji kościelnych, klauzule odsyłające do norm prawa kanonicznego i prawa polskiego oraz problem zwrotu dóbr kościelnych nieprawnie przejętych przez państwo.

Rozdział trzeci, zatytułowany „Problematyka majątkowa zawarta w kanonach obowiązujących synodów diecezjalnych” (s. 139-269), jest najobszerniejszy, obejmuje bowiem ponad 130 stron. Ze względu na objętość można było podzielić go na dwie części, autor nie uczynił tego jednak prawdopodobnie ze względu na jednorodność materiału źródłowego. Należy stwierdzić, że rozdział ten zawiera całkowicie oryginalne opracowanie jednego z istotnych wątków problemowych prawa partykularnego Kościoła w Polsce. Opracowanie to jest oparte na samodzielnej analizie uchwał zawartych we wszystkich obowiązujących statutach synodalnych dotyczących spraw majątkowych. Najpierw została przedstawiona „Funkcja synodów w procesie legislacyjnym dotyczącym sytuacji ekonomicznej Kościoła”, polegająca na recepcji norm kościelnego prawa powszechnego oraz kanonizacji polskiego prawa cywilnego przez biskupów diecezjalnych w celu dostosowania prawa kanonicznego do miejscowych warunków życia i sytuacji ekonomicznej kraju i konkretnych diecezji. Kolejno zostały tu omówione następujące zagadnienia: a) recepcja norm powszechnego prawa kanonicznego, dotyczących dóbr doczesnych, w aktach normatywnych Konferencji Episkopatu Polski; b) recepcja tychże norm w uchwałach synodów diecezjalnych w Polsce; c) kanonizacja przepisów prawa cywilnego dotyczących uprawnień majątkowych Kościoła katolickiego.

Następnie autor omówił „Pozakodeksowe sposoby pozyskiwania dóbr doczesnych, opisane w normach synodalnych”. Powstaje wątpliwość co do adekwatności tego tytułu do rzeczywistości. Chodzi tu bowiem o twórcze zastosowanie i konkretyzację przez ustawodawców Kościołów partykularnych generalnej normy zawartej w Kodeksie Prawa Kanonicznego (kan. 1259), skierowanej do wszystkich administratorów dóbr kościelnych.

W Zakończeniu autor podsumował wyniki analizy, jakie przeprowadził w poszczególnych rozdziałach. Zawarł w nich własne wnioski *de lege lata* i postulaty *de lege ferenda* pod adresem ustawodawców Kościołów partykularnych w Polsce. Należy stwierdzić, iż umiejętność takiego wnioskowania zasługuje na szczególne uznanie.

3. Wymienione wyżej uwagi krytyczne nie pozbawiają recenzowanej rozprawy istotnych walorów poznawczych. Na wysokie uznanie zasługują bowiem samodzielne analizy zagadnień prawnych, oparte na materiale źródłowym, jak też wnioski z przeprowadzonych analiz. Przy tym wnikliwa synteza tych wyników została przedstawiona na dwóch poziomach: pod koniec każdego rozdziału oraz w Zakończeniu całej rozprawy. Pozytywnie należy ocenić również staranne wykorzystanie polskiej literatury dotyczącej rozpatrywanej problematyki z zakresu prawa cywilnego oraz prawa konkordatowego i prawa kanonicznego na temat synodów diecezjalnych.

Rozprawa zawiera analizę i syntezę norm prawnych należących do różnych porządków prawnych – kodeksowych, konkordatowych i synodalnych – oraz ukazuje ich genezę oraz zastosowanie w konkretnych warunkach społecznych i ekonomicznych, w jakich Kościół pełni swoją misję w Polsce. W analizie tej autor poprawnie sklasyfikował normy prawne ze względu na zakres ich obowiązywania. Normy ko-

deksowe powszechnie obowiązujące i normy konkordatowe bezpośrednio obowiązujące – dotyczące dóbr doczesnych Kościoła – zostały odróżnione od klauzul odsyłających do prawa cywilnego obowiązującego na terytorium danego państwa (kan. 1290) oraz od klauzul kompetencyjnych, czyli upoważniających biskupów diecezjalnych do wydania norm w danej kategorii spraw. Autor nie przestał na samej ich klasyfikacji, ale zwrócił uwagę na następujące kwestie:

a) jakie normy wpisane do Konkordatu polskiego tylko potwierdzają normy już obowiązujące, które zostały wpisane do ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego i innych ustaw dotyczących praw majątkowych Kościoła, oraz jakie są w nich nowe regulacje;

b) czy po ratyfikacji Konkordatu władze państwowe mogą jednostronnie dokonywać zmian w sytuacji majątkowej i finansowej Kościoła w Polsce, np. uchylić zobowiązania dotyczące finansowania niektórych form działalności Kościoła z Funduszu Kościelnego?

c) czy normy wpisane do uchwał synodów partykularnych w Polsce są tylko recepcją norm zawartych w Kodeksie Prawa Kanonicznego, czy zawierają własne elementy, ustanowione na podstawie przysługujących biskupom kompetencji ustawodawczych;

d) jakie są kompetencje dwustronnej Komisji konkordatowej, utworzonej po ratyfikacji Konkordatu.

Podsumowując ocenę rozprawy S. Dubiela stwierdzam, że jest to opracowanie oryginalne, wnoszące znaczący wkład do nauki prawa, które może być użyteczne także w praktyce legislacyjnej dotyczącej sytuacji majątkowej Kościoła w Polsce.

Józef Krukowski

Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

Dimitrios S a l a c h a s, Krzysztof N i t k i e w i c z, *Rapporti interecclesiali tra cattolici orientali e latini. Sussidio canonico-pastorale*, Roma: Edizioni Orientalia Christiana del Pontificio Orientale 2007, ss. 189.

Sobór Watykański II w Dekrecie o Katolickich Kościołach Wschodnich nauczał: „Święty i katolicki Kościół, który jest Mistycznym Ciałem Chrystusa, tworzą wierni organicznie zjednoczeni tą samą wiarą, tymi samymi sakramentami i tym samym kierowaniem w Duchu Świętym, którzy łącząc się w różne grupy spojone przez hierarchię, stanowią Kościoły partykularne albo obrządki. Istnieje między nimi